

УДК 330.88

С. В. Войтко,
к. е. н., доцент кафедри міжнародної економіки НТУУ «КПІ»
Н. В. Сопрун,
магістр кафедри міжнародної економіки НТУУ «КПІ»

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОЛОЖЕНЬ ТА НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ ЩОДО ЦИКЛІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ЕКОНОМІЦІ

В статті проаналізовано теоретичні положення циклічності розвитку господарських систем. Визначено сутність поняття «циклічність» на основі попередніх досліджень науковців в даній сфері. Обґрунтовано основні концепції щодо оцінювання циклічності. Систематизовано в хронологічному порядку погляди вчених щодо сутності циклічних процесів. Наведено трактування причин циклічності з точки зору різних зарубіжних та вітчизняних науковців. Зроблено висновки щодо проведеної систематизації теоретичних положень стосовно циклічності розвитку господарських систем.

The paper analyzes the theoretical position of recurrence of economic systems. The essence of "cyclical" based on previous research scientists in this field is defined. The basic concepts for assessing recurrence are grounded. The views of scientists about the nature of cyclic processes are systematized in chronological order. An interpretation of the causes of recurrence in terms of various foreign and domestic scholars is presented. The conclusions about the ongoing systematic theoretical positions concerning cyclical development of economic systems are made.

Ключові слова: циклічність, циклічний процес, економічний цикл, криза

Keywords: cyclic, cyclic process, the economic cycle, the crisis

Постановка проблеми. Нерівномірність розвитку у часі та просторі характеризує світове господарство в цілому так само, як і окремі економіки певних країн зокрема. Етапи функціонування економічних систем можуть, як правило, чергуватися у часі, змінюючи високі (чи досить високі) темпи зростання на низькі (чи відносно низькі), і навпаки. Змінний, непостійний характер економічного розвитку підприємницьких структур прийнято пов'язувати з економічними циклами, які вже досить тривалий час вивчають вчені-економісти.

Циклічні процеси в розвитку підприємницьких структур, що були досліджені ще сотню років тому, можна спостерігати й сьогодні. Циклічність прийнято називати універсальною формою руху всіх економічних процесів незалежно від того, на яких рівнях економіки та стадіях економічного розвитку країни, групи країн чи світу в цілому вони відбуваються. Це пояснюється існуванням циклів різної тривалості, тому розвиток тих чи інших короткострокових, середньострокових та довгострокових економічних процесів однаково містять в собі циклічний характер, дослідження якого є досить важливим завданням саме в період плину глобальної економічної кризи.

Аналіз останніх досліджень. Питанням дослідження циклічності займаються та продовжують займатися значна кількість науковців. Зокрема, серед основоположників можна виділити Дж. Кітчін [18], К. Жугляра [16], С. Кузнеця [23], М. Д. Кондратьєва [21], Й. А. Шумпетера [22], У. К. Мітчелла [19], М. І. Туган-Барановського [17], Ф. А. Хайєка [14], О. М. Румянцева [7], Л. А. Мендельсона [13], Ж. Лескюра [20], Е. Хансена [15]. Сучасні тенденції у розвитку циклічних процесів спостерігаються у роботах таких науковців: Н. С. Нарвацка [8], С. Ю. Румянцев [10], Н. М. Куніцина [2], І. В. Тараненко [1], М. В. Мягкий [11], Т. П. Близнюк [6], О. О. Замулін [12], С. М. Меньшиков [3], Л. О. Клименко [3], К. В. Рудий [4], Ю. В. Яковець [9], А. С. Гальчинський [5].

Постановка завдання. Зважаючи на значну кількість теоретичних напрацювань з даної проблематики, виникає необхідність пошуку, узагальнення та систематизації всіх попередніх напрацювань науковців у даній сфері. Тому метою даної роботи є уточнення уявлення поняття циклічності та систематизація наукових поглядів щодо причин виникнення економічних циклів, їх можливого місця у виробничо-комерційній діяльності підприємницьких структур.

Виклад основного матеріалу. Основним інструментарієм дослідження є комплексний підхід та системний метод пізнання об'єкта (економічних циклів). Для досягнення поставленої мети в роботі застосовані наступні методи дослідження: систематизації та узагальнення – при дослідженні поняття циклічності; ретроспективний метод – при дослідженні поглядів щодо сутності економічного циклу та циклічності; методи аналізу та синтезу – при дослідженні концепцій, за якими можна оцінити циклічність; логіко-діалектичний метод пізнання та порівняння – при виявленні причин, що спричиняють циклічність.

Ідея про те, що динамічне економічне життя господарських систем характеризується не простотою і лінійністю, а складністю і циклічністю, є загально визнаною в даний час. Значна кількість дослідників та науковців продемонстрували, що циклічні закономірності – це загальний закон розвитку суспільства.

Існують різні теоретичні положення щодо сутності поняття «циклічність» (табл. 1).

Таблиця 1. Розбіжності в поясненні терміну «циклічність»
(розроблено на основі [1 – 6])

№ з/п	Автори	Суть поняття	Примітки
1	Кириленко В.В., Куденко Н.В.	Циклічність – це постійний процес, що виражає коливання рівнів ділової активності, при якому зростання виробництва (активності) замінюється спадом, а спад, у свою чергу, замінюється зростанням	Вузьке поняття, відображає лише ділову активність як один з видів економічних циклів
2	Близнюк Т.П.	Циклічність – це своєрідна властивість робіт, процесів, явищ, яка визначається наявністю економічних циклів, тобто закінченого кола протягом визначеного відрізка часу.	Визначення не має конкретики, не розкриває всієї сутності даного терміну
3	Білецька Л.В., Савич В.І., Беляєв О.О., Федоренко В.Г.	Циклічність – це рух у межах національної економіки від одного стану макроекономічної рівноваги до іншого	Найбільш поширене визначення, проте найменш інформативне

4	Комарницький І.Ф.	Циклічність – це форма, яка відображає рух національної економіки, припускаючи зміну еволюційних та революційних етапів її розвитку	Найбільш повне визначення
---	-------------------	---	---------------------------

З урахуванням різноплановості існуючих визначень у табл. 1, можемо надати загальне визначення циклічності.

Циклічність – форма руху як світового господарства взагалі, так і окремо взятої національної економіки певної країни, яка допускає зміну еволюційних і революційних періодів економічного розвитку, прогресу та виявляє нерівномірність у функціонуванні різних елементів національного господарства (постійне коливання ділової активності та зниження ринкової динаміки, зміна інтенсивного та екстенсивного типів зростання економіки).

Циклічність, як одна із складових рівноваги в макроекономіці, виступає важливим чинником економічної динаміки. Виділити окремо певні цикли (їх періоди) надто складно, що спричинено досить складними трендами та різними компонентами циклічності. Фактично циклічність виступає одним із способів самостійного регулювання ринкової економіки, а також зміни в її галузевій структурі [7, с. 86].

До питання про циклічні коливання у динаміці підприємницьких систем економісти прийшли у процесі вивчення криз (економічних, соціальних), оскільки саме кризи найбільш рельєфно виявлялися в усі періоди розвитку економічних систем, у тому числі й для індустріального, постіндустріального суспільства та «економіки, що базується на знаннях».

Криза виступає епіцентром циклічного розвитку, його визначником. У ній поєднуються імпульс і межа економічного зростання [8, с. 56]. Криза створює основу для нових інвестицій та новацій, спричиняючи в майбутньому оновлення техніки та технологій (в окремих випадках і зміну технологічного укладу, суспільної формації тощо), що призводить до відтворення докризового рівня прибутку і забезпечення стрімкішого його зростання у наступні періоди, а також виведення на принципово новий рівень функціонування підприємницьких структур.

Оскільки циклічність – це постійно повторюваний процес, за роки дослідження даного явища науковці змогли виділити основні концепції, за якими можна оцінити циклічність:

1) циклічність – явище багатомірне, оскільки низка її форм носить загальносвітовий характер (в окремих випадках, на рівні регіону), вона визнається в умовах планової економіки;

2) циклічність у цілому (а також її фаза – економічна криза) – це форма забезпечення поступального розвитку економіки (соціально-економічних систем) в умовах ринкових відносин;

3) циклічний рух відбувається не по колу, а по спіралі, і тому це, як правило, форма прогресивного розвитку суспільства та найбільш характерна риса циклічності;

4) постійно існує необхідність поглиблення вивчення циклів, їх причин виникнення і знаходження ефективних методів згладжування їх негативних наслідків;

5) розбіжність циклів (зокрема, їх періодів на різних відтинках економічного розвитку суспільства) в економіці зв'язана з їх різною тривалістю, що надає можливість для розподілу в часі значних інвестицій, забезпечуючи їх відповідність у концептуальному, змістовному та техніко-технологічному аспектах;

6) в історії відомий феномен одночасного порушення всіх циклів, переривання їхнього природного ходу в одній «точці» (прикладом такого феномена переривання різних циклічних процесів в економіці країн є події 1992 року в колишніх республіках СРСР) [9, с. 164].

Уявлення про сутність та причини циклічних процесів змінювалися з часом відповідно до зміни соціально-економічної реальності. Науковці аналізували економічні показники на значних періодах (десятки, в окремих випадках, сотні років), що надавало змогу здійснювати динамічний аналіз, на основі якого визначалися основні параметри тих чи інших циклічних залежностей. На сьогодні можна виділити три основні етапи розвитку аспектів щодо сутності циклічності у підприємницькій системі. Нами вони згруповані і подані залежно від часового виміру в табл. 2.

Таблиця 2. Послідовність поглядів щодо сутності циклічності
(розроблено на основі [10 – 15])

Етапи	Опис	Науковці
Поч. XVIII ст. – сер. 30-х рр. XX ст.	Кризи в економіці, як одна із фаз циклічності, вважались неможливими при капіталізмі або вони могли лише носити випадковий характер. Система вільної конкуренції здатна була самостійно їх долати	Ж.-Б. Сей, Дж. С. Міль, К. Каутський, Д. Рікардо, Р. Родберту, Ж.-Ш. Сисмонді.
Сер. 30-х рр. – сер. 60-х рр. XX ст.	Економічні кризи, так само як і застій та депресія, були неминучими в класичних умовах капіталізму та випливали із природи притаманного йому ринку. Необхідним засобом згладжування кризових явищ вважалося втручання держави в економіку з метою збільшення попиту	Дж. М. Кейнс
Сер. 60-х рр. XX ст. – сьогодні	1. Розмежовувалися екзогенні (внутрішні) і ендогенні (зовнішні) причини циклічності ринкової економіки, особливу увагу звертаючи на ендогенні чинники. 2. У розвинутих країнах держава не завжди намагається застосовувати антикризове регулювання, згладжувати циклічні коливання	С. Уінтер, Р. Нельсон, П. Друкер, Ф. Кюдланд, Ф. Хайск, Е. Прескотт

Як бачимо з табл. 2, незважаючи на те, що цикли в економіці почали простежуватися ще у XVIII ст., лише у минулому XX столітті науковці почали визнавати обов'язкове існування найбільш помітної фази циклічних процесів – кризи. Подальший аналіз циклічності та причин даного явища відбувається і сьогодні.

З того часу, коли дослідники пересвідчилися, що циклічні процеси все-таки існують і найбільш помітний їх прояв спостерігався саме у фазі кризових потрясінь, науковці почали займатися дослідженням причин таких явищ в економічному суспільстві. Звичайно, скільки було дослідників – стільки і думок щодо причинно-наслідкових зв'язків циклічних процесів.

Іноді погляди дослідників на причини циклічності співпадали, проте частіше всього вони докорінно відрізнялися один від одного, що пояснювалося багатомірністю цього широкого та складного поняття. Систематизація причин циклічності, які досліджені вченими різних економічних шкіл, подана в табл. 3.

Таблиця 3. Погляди науковців щодо причин циклічних процесів (розроблено на основі [14, 16 – 23])

№ з/п	Вчений	Причина циклічних процесів
1	2	3
1	С. Сисмонді	Суперечність між виробництвом та споживанням, теорія недоспоживання
2	К. Маркс	Сутність капіталізму та безпосередня суперечність між соціальним характером виробництва та особистим характером привласнення його результатів
3	В. Джевонс	Сонячні плями та їх активність
4	К. Жугляр	Зв'язки різних грошово-кредитних відносин
5	М. Туган-Барановський	Обмеження позичкового капіталу та особливості капіталовкладення
6	Дж. Кітчін	Коливання величини товарно-матеріальних запасів на підприємстві
7	У. Мітчелл, Ж. Лескюр	Зростаюча хвиля визначається нововведеннями та появою нових галузей, спадна – завершенням посиленого зростання нових галузей
8	Дж. Кейнс	Зміни у величині інвестиційних потоків, облікової ставки
9	М. Кондратьєв	Намагання господарської системи досягти стану рівноваги
10	Г. Кассель	Зміни в технологіях
11	Й. Шумпетер	Хвилеподібний характер динаміки утворення кластерів інновацій
12	Ф. Хайск, Л. Мізес	Надлишкове інвестування
13	Р. Хоутрі	Зменшення банківських кредитів
14	С. Кузнець	Зрушення у відтворювальній структурі
15	Е. Денісон	Людина, як носій інновацій
16	У. Ростоу	Активність інноваційної діяльності, динаміка цін і соціальні чинники
17	Г. Менш	Поява нововведень та фази розвитку нових підприємств

18	А. Кляйнхект	Групи базисних інновацій
19	Р. Фостер	Значна частина доходів у вигляді заощаджень концентрується в заможних людях, що зменшує можливість її інвестування

Як бачимо з табл. 3, причинами циклічних коливань науковці визначали певні явища та процеси, проте переважаючими серед них є науково-технічний прогрес, що простежується у зміні технологій, появі нововведень, збільшенні активності інноваційної діяльності.

Висновки. Підсумовуючи проведені дослідження, можна зробити такі висновки:

1. На основі здійсненого аналізу узагальнено трактування циклічності в поглядах різних науковців та виявлено, що дане поняття викликає суперечності та розбіжності. Не існує єдиного визначення терміну «циклічність», проте найбільш повне та чітке тлумачення даного поняття передбачає наявність постійного руху «по спіралі» значень показників функціонування національних економік та світового господарства в цілому, які характеризуються зміною еволюційних та революційних періодів економічного розвитку.

2. Ретроспективний аналіз наукових джерел показав, що еволюція поглядів щодо сутності циклічності пройшла у своєму розвитку найбільш помітні 3 етапи. Конкретне розмежування всіх чотирьох фаз циклічного процесу спостерігалось в працях науковців у період другого етапу. Протягом третього етапу, що стосується і сьогодення, дослідники намагаються виявити причини виникнення циклічності та її вплив на економіки різних країн.

3. На основі праць вчених систематизовано погляди щодо сутності та причин виникнення циклічних процесів у хронологічному порядку. Виявлено, що найбільш поширеною причиною циклічності вчені виділяють інновації, які призводять до оновлення існуючих технік та технологій, що, у свою чергу, призводить до висхідного руху в розвитку економічних систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тараненко І. В. Структура економічного циклу та особливості циклічного розвитку відкритої економіки України в контексті виходу зі світової фінансово-економічної кризи / І. В. Тараненко // Бюлетень Міжн. Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1 (3). – Т. 1. – С. 343 – 357.
2. Куниціна Н. Н. Види циклов в экономической динамике / Н. Н. Куниціна // Сборник научных трудов. Серия «Экономика». – 2002. – Вып 5. – С. 74 – 87.
3. Меньшиков С. М. Длинные волны в экономике. Когда общество меняет кожу / С. М. Меньшиков, Л. А. Клименко. – М.: Международные отношения, 1989. – 272 с.
4. Рудый К. В. Циклы в современной экономике: монография / К. В. Рудый. – М.: Новое знание, 2004. – 109 с.
5. Гальчинський А. С. Криза і цикли світового розвитку / А. С. Гальчинський. — К.: АДЕФ-Україна, 2009. — 391 с.
6. Близнюк Т. П. Теоретичні аспекти теорії довгих хвиль М. Кондратьєва / Т. П. Близнюк // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. – 2005. – Вип. 89-2 – С. 186 – 193.
7. Румянцев А. М. Современные циклы и кризисы / А. М. Румянцев. — М.: Мысль, 1967. — 471 с.
8. Нарвацка Н. С. Світові економічні кризи: причини виникнення, наслідки, інструментарій розв'язку / Н. С. Нарвацка // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 2. – Т. 2. – С. 55 – 60.
9. Яковец Ю. В. Циклы. Кризисы. Прогнозы / Ю. В. Яковец. – М.: Наука, 1999. – 447 с.
10. Румянцев С. Ю. Эволюция понятия и методологии анализа экономической конъюнктуры / С. Ю. Румянцева // Вестник СПбГУ. – 2004. – Сер. 5. – Вып. 4. – С. 22 – 34.
11. Мякий М. В. Еволюція теоретичних поглядів на феномен циклічності в економіці / М. В. Мякий // Економічний простір. – 2011. – № 47. – С. 58 – 77.
12. Замулин О. О. Концепция реальных экономических циклов и ее роль в эволюции макроэкономической теории / О. О. Замулин // Вопросы экономики. – 2005. – № 1. – С. 144 – 153.
13. Мендельсон Л. А. Теория и история экономических кризисов и циклов / Л. А. Мендельсон. — М.: Мысль, 1964. — 527 с.
14. Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность: Ошибки социализма: [Пер. с англ.] / Под ред. У. У. Бартли III. — М.: Новости, 1992. — 302 с.
15. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход / Э. Хансен. — М.: Экономика, 1997. — 760 с.
16. Juglar C. Des crises commerciales et de leur retour periodique en France, en Angleterre, et aux Etats-Unis. — Paris: Guillaumin, 1862. — 276 p.
17. Туган-Барановский М. И. Периодические промышленные кризисы: История английских кризисов. Общая теория кризисов: Избранное / Отв. ред. Л. И. Абалкин. — М.: Наука, 1997. — 573 с.
18. Kitchin J. Cycles and Trends in Economic Factors // Review of Economics and Statistics. — 1923. — № 5 (1). — P. 10–16.
19. Митчелль У. К. Экономические циклы: проблема и ее постановка / Пер. с англ. Е. Д. Кондратьевой, О. Е. Пряхиной, В. Э. Шпринка. — М.; Л.: Госуд. изд-во, 1930. — 503 с.
20. Лескюр Ж. Общие и периодические промышленные кризисы / Ж. Лескюр. — СПб.: Типограф, тов-во "Общественная польза", 1908. — 558 с.
21. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения: Избранные труды / Сост. Ю. В. Яковец. — М. Экономика, 2002. — 767 с.
22. Schumpeter J. A. Business Cycles. — New York: McGraw-Hill, 1939. — 441 p.
23. Kuznets S. Secular Movements in Production and Prices. Their Nature and their Bearing upon Cyclical Fluctuations. — Boston: Houghton Mifflin, 1930. — 536 p.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2013 р.

ТОВ "ДКС Центр"